

مرجع شناسی عمومی و تخصصی
شناخت و تدوین
از آغاز تا امروز

(مجلد کامل)
(فارسی و عربی)

تألیف
دکتر قاسم صافی
دانشیار دانشگاه تهران
بهار ۱۳۹۲

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۳۳۷۳

شماره مسلسل ۷۵۹۸

سرشناسه	: صافی، قاسم، ۱۳۳۷ -
عنوان و نام پدیدآور	: مرجع‌شناسی عمومی و تخصصی؛ شناخت و تدوین از آغاز تا امروز (مجلد کامل) (فارسی و عربی) /
	تألیف قاسم صافی.
مشخصات نشر	: تهران : دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۲.
مشخصات فیزیکی	: ۲۹۷ ص.
فروست	: انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره ۳۳۷۳.
شابک	: 978-964-03-6454-3
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه : ص ۲۴۹ - ۲۵۰.
یادداشت	: نمایه
موضوع	: مراجع.
موضوع	: مراجع کتابشناسی.
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات.
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۲ ۴۳ م ۱ ص ۱ / Z ۰۰۳۵۱
رده‌بندی دیویی	: ۰۲۸/۷
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۱۱۰۵۱۳

این کتاب براساس سرفصل درس مرجع‌شناسی عمومی فارسی و عربی رشته خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی (علم اطلاعات و دانش‌شناسی) دانشگاهها تدوین شده است.

ISBN: 978-964-03-6454-3

9 789640 364543

عنوان: مرجع‌شناسی عمومی و تخصصی؛ شناخت و تدوین از آغاز تا امروز

تألیف: دکتر قاسم صافی

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۱۱۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - سایت: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۰۱۲۰۷۸

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار.....	۵
۱. مراجع و نحوه استفاده از آن.....	۹
پرسشهای فصل.....	۱۴
۲. فرهنگها (واژه نامه ها).....	۱۵
الف. مقدمه.....	۱۷
ب. معرفی بعضی از فرهنگهای مهم.....	۲۰
ج. شیوه ارزیابی و بهره گیری از فرهنگها.....	۷۶
پرسشهای فصل.....	۷۸
۳. دایرةالمعارفها و دانشنامه ها.....	۷۹
الف. مقدمه.....	۸۱
ب. معرفی بعضی از دایرةالمعارفها و دانشنامه های مهم.....	۸۳
ج. شیوه ارزیابی و بهره گیری از دایرةالمعارفها.....	۱۲۵
پرسشهای فصل.....	۱۲۸
۴. کتابشناسیها.....	۱۲۹
الف. مقدمه.....	۱۳۱
ب. معرفی برخی از کتابشناسیهای مهم.....	۱۳۴
ج. ارزیابی کتابشناسیها و شیوه استفاده از آن.....	۱۶۴
پرسشهای فصل.....	۱۶۶
۵. زندگینامه ها.....	۱۶۷
الف. مقدمه.....	۱۶۹
ب. معرفی برخی از زندگینامه های مهم.....	۱۷۱
ج. ارزیابی زندگینامه ها و ارزیابی اطلاعات از آن.....	۱۹۰
پرسشهای فصل.....	۱۹۲

۱۹۳	۶. سالنامه‌ها
۱۹۵	الف. مقدمه
۱۹۶	ب. معرفی برخی از سالنامه‌های مهم
۲۰۰	پرسشهای فصل
۲۰۱	۷. دستورنامه‌ها، راهنماها و گاهنامه‌ها
۲۰۳	الف. مقدمه
۲۰۸	ب. معرفی برخی از گاهنامه‌ها
۲۱۱	ج. شیوه استفاده و ارزیابی دستورنامه‌ها و راهنماها
۲۱۲	پرسشهای فصل
۲۱۳	۸. نقشه‌ها و اطلسها
۲۱۵	الف. مقدمه
۲۱۷	ب. معرفی برخی از منابع مربوط به اطلس
۲۲۶	ج. ارزیابی نقشه‌ها، اطلسها و شیوه استفاده از آن
۲۲۸	پرسشهای فصل
۲۲۹	۹. مرجع‌نگاری
۲۳۱	الف. تمهیدات
۲۳۳	ب. نکات ضروری در تألیف و تدوین دانشنامه
۲۴۰	ج. نکات ضروری در تدوین فرهنگ لغت
۲۴۲	د. نکات مورد توجه در فهرست‌نگاری
۲۴۴	ه. موارد کلی مشمول در قانون کتابشناسی و فهرست‌نگاری
۲۴۷	پرسشهای فصل
۲۴۹	۱۰. کتابنامه و نمایه
۲۵۱	الف. فهرست راهنمای منابع و مراجع (کتابنامه)
۲۵۹	ب. فهرست نام اشخاص و کتابها (نمایه)
۲۹۶	پیوستها

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار

درباره این کتاب و راهنمای مطالعه آن

سخن آفرین را به سخن چگونه توان ستود و ادای حق ثنای خالق صوت و حرف، به حرف و صوت نتوان نمود.

سخن جایی که از یزدان شناسی است سپاس اندیشی ما، ناسپاسی است

یکی از درسهای پایه‌ای و اساسی و منابع مهم در موضوعهای مختلف علوم بشری و علم اطلاعات و دانش‌شناسی که با ترتیب و اسلوبی خاص تألیف می‌شوند و به منظور کسب اطلاع فوری و مختصر و مستند دربارهٔ واژه‌ها و موضوعها و پاسخگویی به پرسشها، مورد توجه قرار می‌گیرند، منابع مرجعند. کتاب حاضر، یکی از آن منابع کلی و پایه‌ای و راهنمای روزآمد در این زمینه است. هدف از تألیف آن، ارائه مطالبی پیرامون کتابهای مرجع منابع مهم تحقیقی و طرز استفاده از منابع و شیوهٔ مراجعه بدانها و چگونگی نگارش و تدوین آن به اختصار و با بیانی ساده و روان و گویاست. همچنین ثبت خدمات و نکوداشت کسانی است که در تألیف و تدوین منابع مرجع همت کرده‌اند. در این اثر که بر توصیف جنبه‌های مادی و معنوی و بیشتر برجستهٔ عملی و کاربردی تکیه دارد، دانش‌طلبان با کلیات شناخت مآخذ و مراجع عمومی فارسی و عربی و پاره‌ای از امهات کتابهای مرجع تخصصی، و نیز با تذکره‌ها، زندگینامه‌ها، کتابشناسیها، فهرستهای عمومی و اختصاصی، راهنماها، سالنامه‌ها، آمارها، گاهنامه‌ها، نقشه‌ها، اطلسها، دایرةالمعارفها و فرهنگهای

مشهور، آشنا می‌شوند و آگاهیهای لازم و معلوماتی سودمند در این زمینه‌ها به دست می‌آورند. همچنین از ترتیب و طرز استفاده از فهرستها، نمایه‌ها، فرهنگها و دایرةالمعارفها و دیگر آثار مرجع آگاه می‌گردند و از این طریق، شیوة تهیه و تدوین اطلاعات موضوعی به علاقه‌مندان تعلیم داده می‌شود تا امکان دسترسی آنان به منابع مورد دلخواهشان آسانتر گردد و زمینه تحقیق و تتبع و بهره‌گیری از دانش بشری برای آنان سهل و ممکن باشد.

در تدوین و تصنیف این کتاب با تکیه بر تجربه چندین ساله تدریس درس مرجع‌شناسی و روش تحقیق و تتبع کافی در منابع مرجع از قدیمترین تا جدیدترین و بررسی بیش از ۵۰۰ کتاب مختلف، کوشش به عمل آمده است که مطالب نظری و روشهای تجربی به نحوی جمع‌آوری و تنظیم شود که برای مربیان و استادان قابل تدریس باشد؛ همچنین با شرح کافی و ذکر مثالهای متعدد، مورد استفاده مستقیم دانشجویان دوره‌های عملی و آموزشی کار دانش، آموزشهای ضمن خدمت و علمی کاربردی و دانشوران این زمینه قرار گیرد. برای دستیابی به این منظور، منابع مورد مطالعه از لحاظ گوناگون، توجه شده است مثل: محتوا، نوع مدخل، شیوة کار، نحوه ارجاع مدخلها به یکدیگر، چگونگی ذکر منابع، شیوة نگارش مطالب، نمایه‌های لازم، میزان اطلاعاتی که در هر مدخل باید به خواننده منتقل شود، صحت و سرعت تدوین مجلدات و روزآمد بودن آنها و دیگر کلیات و اصول مرجع‌نگاری و مشخصات و ویژگیهای نشر که در استانداردهای نگارش کتابهای مرجع و شیوة تولید و تدوین آن مطرح می‌شود.

مصادر این کتاب، اصل منابع مرجع و ویرایشهای آنها بوده که گزیده و امهاتی از آن در متن کتاب و در پایان کتاب آورده شده است و در این راه، کتاب مرجع شناسی آقای دکتر نورالله مرادی نیز به عنوان یکی از پایه‌های این زمینه مورد توجه نگارنده بوده است. در کتاب حاضر، علاوه بر توصیف جنبه‌های مختلف مادی و معنوی بخش مهمی از منابع مرجع، به منابع نوشتارهای موجود در زمینه مرجع‌شناسی و نمایه‌های لازم شامل نویسندگان و شخصیتها، کتابها، مکانها و موضوعها اشاره شده است تا خواننده جستجوگر به آسانی بتواند از منابع در این زمینه، آگاهی لازم به دست آورد. همچنین در پایان هر فصل، مسائل متناسب با محتوای فصل، طرح شده تا بر ارزش آموزشی کتاب بیفزاید.

امیدوارم این اثر که دربردارنده اطلاعات مختصر و مفید و مستند و به روز پیرامون مراجع عمومی و تخصصی برای مخاطبان کتاب و با زبانی همه کس فهم نگارش یافته و کاری است پر زحمت و مستلزم حوصله و دقت و وقت زیاد، بتواند در پاسخگویی به نیاز پژوهشگران، دانشجویان، کارآموزان و کتابداران، و باز یابی اطلاعات مورد نیاز آنان از منابع مرجع، مؤثر و سازنده باشد و علم شناخت منابع و دستیابی به دانش و اطلاعاتی که در کتابخانه‌ها وجود دارد برای مراجعین به آن، امکان پذیر تر گردد و مآلاً در رشد و تعالی فرهنگ کشور مؤثر واقع شود.

در تألیف این کتاب مخاطب، نگارنده سعی کرده خود را به جای مخاطبان کتاب بگذارد و حتی المقدور مطالب را ساده و موجز بنگارد و در تنظیم مطالب، دقت لازم به کار بندد و از بحث‌های طولانی و تفصیلی و کاملاً تخصصی بپرهیزد. با وجود این، تردید جایگاهی مطالب به لحاظ نظم موضوعی، وجود دارد که مناسب دیدم مانند زنده یاد دکتر غلامحسین یوسفی، مؤلف دیداری با اهل قلم (مقدمه، ج ۲) و دکتر غلامرضا ستوده در مقدمه کتاب مرجع‌شناسی و روش تحقیق در ادبیات فارسی، این گفتار حکیمانه عمادالدین کاتب اصفهانی (متوفی ۵۹۷ ه.ق) را به نقل از مقدمه چاپ دوم معجم الادبای یاقوت حموی (م ۶۲۴ ه.ق)، پایان بخش این پیشگفتار سازم.

«انی رأیت انه لا یکتب انسان کتاباً فی یومه الا قال فی غده لو غیر هذا لکان احسن، و لو زید کذا لکان یتحسن و لو قدم هذا لکان افضل، و لو ترک هذا لکان اجمل، و هذا من اعظم العبر، و هو دلیل علی استیلاء النفس علی حيلة البشر.»

«هیچ کس ندیده‌ام که امروز چیزی بنویسد و روز بعد نگوید اگر این تغییر صورت می‌گرفت نیکوتر بود و اگر آن موضوع اضافه می‌شد خوشتر می‌نمود و اگر امن مطلب جلوتر قرار می‌گرفت خوبتر می‌شد و چنانچه این موضوع کنار نهاده می‌شد زیباتر بود. این از بزرگترین عبرتهاست و دلیلی است بر غلبه نقص بر همه بشر.»

همچنین در این کتاب از ذکر بعضی عنوانها، لقبها و عبارتهایی که گاهی در رعایت احترام و متناسب با شأن شخصیتها ذکر می‌شود خودداری شده است. نگارنده، این روش را لازمه تألیف کتابهایی از این نوع می‌داند و از این بابت از همه پژوهشگرانی که تنها به ذکر نامشان اکتفا شده پوزش می‌طلبد.

یادآوری این نکته نیز ضروری است که در گزینش، بررسی و معرفی منابع آمده در این کتاب، این نگارنده بسیار کوشیده که مراتب بی‌غرضانه و بی‌طرفانه را که اقتضای کار علمی و نشانی از آزادگی است رعایت کند و از هرگونه توجه جانبدارانه که مظهر و نماد خاصی باشد پرهیزد. سبک نگارش، توصیفی است و مؤلف در مقام داوری نیست. اگر خواننده به مباحث تحلیلی نیاز داشته باشد می‌تواند به منابع و مراجعی که در کتاب معرفی شده مراجعه کند.

قاسم صافی

بهار ۱۳۹۲